

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Mit mutatnak Mikesnek „Az Ifjak Kalauza” fordításán elvégzett javításai?*

1. Mikes és irodalmi nyelvünk című 1991-es tanulmányomban (SZATHMÁRI 1991) három fiktív, négy misszilis levélnek, valamint a fordítások 24 lapjának az elemzése alapján jellemeztem Mikes nyelvét, majd az így kapott nyelvi képet összehasonlítottam a Rákóczi-kor irodalmi nyelvéről kialakított képpel (l. SZATHMÁRI 1980), továbbá a XVIII. század utolsó harmadának BENKŐ LORÁNDtól megvizsgált, igen provincialisztikusnak jelzett nyelvhasználatával (BENKŐ 1960: 486–94). Az összehasonlítás eredményeként azt állapíthattam meg, hogy Mikes nyelve az utóbbiak szövegéhez képest kiegyenlítettebb, inkább közelelt az akkori, még alakuló központi norma felé (vö. TÜSKÉS 2010: 298).

Ezúttal a „kiegyenlítettség” megnyilvánulásait kívánom közelebről megvizsgálni, mégpedig a tudatos(abb) nyelvhasználatot képviselő szövegjavítások elemzésével, amelyeket Mikes végzett 1751-ben „Az Ifjak Kalauza” 1724/1744-es fordításán. A középpontban természetesen a sztenderd felé való közeledést állítom, de kitérek a kiegyenlítettebb jelleget távolabbról szolgáló jelenségekre is (mint pl. a fordított szöveg tartalmi háttére: erkölcsi stb. értékek; a kezdődő francia felvilágosodás hatása; és a formai jelenségek: a derűs hangulat és stílushatás érvényesítése; továbbá a fordító érzés- és gondolatvilágában állandóan jelen levő haza- és szülőföldszeretet; stb.).

Nem szabad elfelejtenünk, hogy íróknak, költőknek, fordítóknak az olyan munkái, amelyekben saját írásukat, esetleg más szerző szövegét átjavítják, kiigazítják, korrigálják, igen hasznosak az irodalmi nyelv történetét és stílust vizsgálók számára. Az ilyen javításokban, korrigálásokban ugyanis a tudatosság jobban érvényesül, mint a spontán nyelvhasználat közben. Ilyenformán ezek a módosítások hűségesebben tükrözik a szerzőnek – az irodalmi nyelv normáit is figyelembe vevő – valóságos nyelvhasználatát (l. pl. Szenczi Molnár Albertnek, illetve Komáromi Csipkés Györgynek a Károli-biblián végzett javításait: SZATHMÁRI 1968: 219–28, 296–8).

2. Mikes igen nagy terjedelmű (12 könyvet magába foglaló) fordítói munkásságának első terméke „Az Ifjak Kalauza” című munka, amelynek szerzője Charles Gobinet XVII. századi francia pedagógiai író. Gobinet műve – eredeti címén: *Instruction de la jeunesse* – számos kiadásban megjelent, más nyelvekre is lefordított, sokáig népszerű olvasmány volt. A Mikes által lefordított könyv egyébként valójában az első része a teljes műnek. A mű címe szó szerinti fordításban: „az ifjúság oktatása”, tehát Mikes azzal, hogy az *instruction-t kalauza*-nak fordította, a kifejezést élőbbé, gazdagabbá tette.

„Az Ifjak Kalauza” imádsággal és előljáró beszéddel kezdődik, majd öt könyvben tárgyalja az ifjak számára feltétlenül szükséges, ún. jó erkölcsöt, miközben a dolgos életet, a tanulást, a műveltség fontosságát, a kulturált időtöltést stb. állítja a középpontba (az 1724/1744-es és az 1751-es szöveget, HOPP LAJOS kiváló részletes jegyzeteivel l. Mikes: ÖM. 4.).

* A „Das Werk von Kelemen Mikes im Kontext der europäischen Aufklärung” című nemzetközi konferencián (2011. október 14.) francia nyelven elhangzott előadás magyar változata.

HOPP LAJOS Mikes, a fordítót bemutató alapos munkájában (2002) joggal utal rá, hogy a barokk értekező próza lefordítása a fiatal Mikesnek rendkívüli erőpróbát jelenthetett (l. i. m. 73–4). Érthető, hogy az 1724-es kéziratot – miközben fordítói munkáját nagy lendülettel folytatta – 1744-ben újra elővette és javította. De ezzel sem volt megelégedve, 1751-ben – immár bőséges fordítói és nyelvi-stilisztikai tapasztalat és ismeret birtokában – ismét átdolgozta.

Mikes általában követte az eredeti francia szöveget, de előfordul, hogy egy-egy kisebb részt kihagyott vagy éppen betoldott, viszont annál gyakrabban megváltoztatott szavakat, kifejezéseket, szóalakokat, sőt mondatokat, egész szövegrészeket is. Valójában 1744-ben és 1751-ben is részletes stiláris átdolgozást végzett. Persze nem szabad elfelejteni, milyen nagy dolog volt a kiművelt francia nyelvet a magyarral megfeleltetni. Mikes kiemelkedő stílusérzéke, jártassága és páratlan akaratereje kellett hozzá! Következik azonban az egyáltalán nem könnyű és nem lényegtelen kérdés: merre mutatnak a jelzett változtatások? („Az Ifjak Kalauza” eredetijéről, a két fordításról stb. l. részletesen HOPP 2002: 73–132.)

3. Válaszolnunk kell tehát a javítások alapján a következő öt kérdésre: 1. Érzékelt-e Mikes az irodalmi nyelvi normát? – 2. Elszakadt-e formai tekintetben a háromszéki tájnyelvtől, és igazodott-e az alakuló északkeleti normához? – 3. A javítások tükrözik-e a nyelvi provincializmusok és a norma küzdelmét? – 4. Jellemző-e Mikesre a nyelvi és stilisztikai tudatosság? – 5. Jelzik-e a javítások Mikesnek a kortársaiénál kiegyensúlyozottabb nyelvhasználatát? (Vö. TÜSKÉS 2010: 291–9.)

Vizsgálatunkat kezdjük „Az Ifjak Kalauza” címevel: 1724/1744: „Az Iffiaknak Kalauza / az Isten uttyában / Az Sz. Írásból. és az Sz. Atyákból Szedegetet / keresztényi oktatások / Ött szakaszra osztva”. 1751: „Az Ifjak Kalauza / A keresztényi áitatoságban”. A cím megváltoztatása világosan jelzi a nyelvi és helyesírási normához való közeledést, továbbá egyáltalán a rendezettséget: 1724/1744: *Iffiaknak*, 1751: *Ifjak*; 1724/1744: *Kalauza*, 1751: *Kalauza*; 1724/1744: *keresztényi*; 1751: *keresztényi*. Az 1751-es címben csak az „áitatoságban” szóalak tér el a mai formától. A rendezettséget meg a cím lerövidítése – mondanánk igazi címmé tétele – mutatja.

Bár a második átdolgozásban az ún. „ajánló imádság” és az „Elöl járó beszéd” egy kissé hosszabb, de egyben érthetőbb, természetesebb nyelvű. Egyébként Mikes szinte újrafogalmazta őket. Az ajánló imádság címe például az 1724/1744-es fordításban: „Ajánlom Fiu Isten Sz. Felségednek ezt az érdemetlen kis munkámat.” És az 1751-esben: „Az Isten Fiához való imádság”. Az olvasó ifjút Mikes „fiam”-nak szólítja, de a francia szöveggel ellentétben névvel nem nevezi meg. Viszont a francia magázó (*vous*) formát jó érzékkel a magyarban szokásos tegezéssel váltja fel. Egy kissé furcsállhatjuk, hogy Mikes, bár általában a társalgási, a beszélt nyelvet helyezi előtérbe, az 1724/1744-es kéziratban alkalmazott „kérdés – felelet” formát 1751-ben elhagyja. Talán azért, hogy folyamatosabbá és így hatásosabbá tegye a mondanivalót.

A 382 lapnyi szövegnek (Mikes: ÖM. 4: 1–382) első harmadában hasonlítottam össze „Az Ifjak Kalauza” 1724/1744-es kéziratát az 1751-essel, mérlegre téve Mikes javításait. Úgy gondolom, ez a mennyiség elegendő ahhoz, hogy az egész műre vonhassunk le következtetéseket. Mindjárt megjegyzem, hogy ezek a javítások ritkán olyanok, mint a költőké, íróké, tudniillik hogy egy-egy hangot, szót, kifejezést, vagy esetleg szórendet módosítanak. Mikes változtatásai sokkal nagyobb arányúak: kihagy akár sorokat, szinonimákkal cserél fel

szavakat, kifejezéseket, mondatokat, sőt szövegrészeket, és csak ritkábban bővít, de a mondanivaló szinte minden esetben természetesebb, érthetőbb lesz. Néhány példa (előbb mindig az 1724/1744-es, majd a kettős tildét követően az 1751-es változatot idézem, utánuk a lelőhely [Mikes: ÖM. 4.] oldalszámát tüntetem fel): „Negyedik Rész | Hogy az oktattatást, szeretni és keresni kel.” (448) ≈ „Negyedik Rész | Hogy szeretni kel. és keresni az oktattatást.” (89) – „Hogy azok az kik az jó erkölcsben foglalták magukat iffiu korokban ...” (410) ≈ „Hogy azok akik a jó erkölcsöt követték iffiuságokban...” (45). Egyébként ezekhez hasonló változtatás minden oldalon sok van. Lássunk egy példát arra is – efféle tudniillik kevés fordul elő –, hogy Mikes a javítás során bonyolultabbá teszi a szöveget: „Az iffiuságban valo vétkek, sokaknak rüvid életet okoznak” (429) ≈ „Az első rosztrol, mely a halál., a melyet az iffiusagnak vétkei okozák idő elöt sokaknak” (68).

4. A továbbiakban Mikesnek a hangtani, alak- és mondattani, valamint szókinszbeli javításait sorolom fel az 1991-es dolgozatom (SZATHMÁRI 1991: 300–5) sorrendjének megfelelően, továbbá az előbb vázolt módon, vagyis az 1724/1744-es változatot a kettős tilde után követi a javított alak, és mindkettő után zárójelben a lelőhely (Mikes: ÖM. 4.) oldalszáma. Először a nyelvi norma, illetve a kiegyenlítetttség felé mutató javításokat, majd az ezekkel ellentéteseket közlöm.

1. Hangtani javítások

A) Magánhangzók: *ídvösségről* (405) ≈ *üdvességről* (37; az *ö* ≈ *e* ugyan a mai normával szemben ellentétes javítás, de Mikesnél az *e*-zés uralkodik) – meg gyűkereznek (415) ≈ meg gyökereznek (56, de egy kevésel előbb itt is *ü*-vel szerepel a szó, az *ü*-s alakokat minden bizonnal szülőföldjéről hozta Mikes, l. SzT.) – *Itild* (405) ≈ *itéld* (37) – *oskolából* (kétszer, 421) ≈ *iskolából* (59). Ellentétes javítás: *tökélletesége* (445) ≈ *tekélletesége* (81) – *sohajtoznak* (417) ≈ *suhajtoznak* (55).

B) Mássalhangzók: *el hadnak* (407) ≈ *el hagynak* (39; mindig hasonlóan, pl. 410 ≈ 46, 455 ≈ 98) – *Evangélium* (402) ≈ *Evangyélium* (35) – *el ne tevedegyél* (451) ≈ *el ne tévelyedvén* (92) – *oroszlányokal* (412) ≈ *oroszlánokot* (48) – *tanyította vala* (437) ≈ *tanította volt* (71, hasonlóan 444 ≈ 85, 449 ≈ 89 és az 1751-esben 92: *meg tanyit*) – *kereszténységre* (392) ≈ *akereszténységre* (25, hasonlóan mindig, pl. 393 ≈ 25, 439 ≈ 80, 464 ≈ 106) – *ollyat* (385) ≈ *olyat* (7, csaknem mindig hasonlóan) – *iffiunak* (411) ≈ *ifju* (46, hasonlóan 388 ≈ 20, 628 ≈ 68, de néha megmarad a *ff*, pl. 393 ≈ 25). Ellentétes javítás: *teremtésének, teremtojétől* (389) ≈ *teremtettek, teremtojétől* (21; szülőföldjéről hozta Mikes, de két lappal később többször: *teremtettél, teremtében*).

2. Alaktani javítások

A) Névszóragozás: *erkölcszet* (410) ≈ *erkölcsöt* (45; hasonlóan 417 ≈ 54) – *igazságokot* (395) ≈ *azokot az igazságokat* (27) – *könyv hullatásiért* (428) ≈ *könyv hullatásiért* (67) – *légyen* (430, 456, 473) ≈ *legyen* (70, 99, 116) – *nékem* (386) ≈ *énnekem* (9) – *Világosan* (401) ≈ *világosan* (33, módhatározó; hasonlóan 435 ≈ 75, 440 ≈ 81) – *hasztalanul* (466) ≈ *hasztalan* (108). Ellentétes javítás: *meg feddezvén azokat* (402) ≈ *meg feddék azokat* (35).

B) Birtokos személyjeles formák. Egyes szám harmadik személyben – magas hangrendű szavak esetében – Mikes a ragok előtti *-i* személyjelet a mai *-é*-re változtatja mintegy 95%-ban. „Az Isten kegyelmít” kifejezést például legalább tizenötöszer javítja „kegyelmét” alakúra, és a *szív, test, vér, rend, élet, Isten, vég* stb. hasonló formáját igazítja a mai norma szerintire, pl. *lelkít, kegyelmít* (443) ≈ *lelkét, kegyelmével* (84). De hogy ez a felsoroltak el-

lenére mégsem igazi szabály Mikes számára, azt több megoldása mutatja, például amikor ugyanabban a mondatban szerepel nála *-é-s*, valamint *-i-s* változat is: az ő testének és vérinek (467) ≈ az ő valóságos Testének és vérinek (109). Az is előfordul, hogy az 1724/1744-es kézirat *-i-s* változatát – ritkán ugyan, de – javíthatlanul hagyja: kegyelmít (419) ≈ kegyelmít (56). A norma felé módosít továbbá ebben a névmásban: nékiek (460) ≈ nékik (102), más-kor viszont a nyelvjárás irányában változtat: néki (482) ≈ nékie (105). – A többes szám harmadik személyű nyíltabb *-ok* végződést a még nyelvjárásiasabb *-jok*-ra módosítja: szándékokot (413) ≈ szándékjokot (49).

C) A birtoktöbbség jelét a normának megfelelőre alakítja: tselekedetinek (396) ≈ tselekedeteinek (28, és még kétszer ugyanígy).

D) A középfok. Egy esetben találkoztam a középfok norma szerinti jelének normaellenesre javításával: leg iffiabb volt (403) ≈ leg ifiab volt (35).

E) Igeragozás

a) Igemód-használat. Mikes a megvizsgált részt tekintve hat esetben – minden bizonynyal idegen nyelvi hatásra – a mellékmondat kijelentő módú állítmányát a magyar nyelv szabályaival ellentétes feltételes módra változtatja, pl. „...jovallák néki, hogy *engedelmesgedgyék*...” (417) ≈ „arra inték, hogy a királynak *engedelmeskednék*.” (54) – „Mert minek utánna az bölcs azt *mondgya*...” (473) ≈ „minek utánna azt *mondotta volna*...” (116). Egy alkalommal a létige kitételével változtatja Mikes magyartalanná a mondatot: „...hihetetlennek láttzik néked...” (435) ≈ „...hihetetlennek láttzik néked *lenni*...” (75, l. még 434 ≈ 73, 462 ≈ 104, 474 ≈ 117).

A felszólító mód egyes szám második személyben Mikes csaknem háromszor annyi alkalommal él a hosszabb, enyhébb parancsot kifejező formával, mint a rövidebbel (egyébként az 1724/1744-es kéziratban hasonló módon), pl. „... egyszerre *gondolkodgyál* arol, a mit olvasz, és *kérjed* az Isten kegyelmét...” (117).

b) Igeidő-használat. A *vala* segédigét *volt*-tal helyettesíti, pl. „ilyen *vala*” (402) ≈ „ilyen *volt*” (35) – *neveltetett vala* (413) ≈ *neveltetett volt* (50, l. még 407 ≈ 40, 428 ≈ 67, 433 ≈ 73).

c) Egyes igealakok. A *kéne* (430) formát a *kellene* (69), illetve a *kell* (69) váltja fel 1751-ben (l. még 436 ≈ 76, 439 ≈ 79). A korábbi *vészik* alakot meg (419) a maihoz közelebb álló *veszik* (56) jelzi. A *lesz* (474) 1751-ben *leszen* alakban mutatkozik (117).

d) Teljesebb tövüre módosít Mikes egyes igéket: „ellene nem *állnak*” (419) ≈ „ellene nem *állanak*” (56), hasonlóan: *érzé* (425) ≈ *érzette* (63), *Nyisd* fel (441) ≈ fel kell *nyitani* (82).

e) A *van* igealakot háromszor visszajavítja Mikes a régi *vagyon*-ra (390 ≈ 22, 466 ≈ 108, 473 ≈ 116).

f) Egy esetben szenvedő szerkezetűvé változtatja Mikes a mondatot: „az Isten *el vévé* mind tölle, mind nemzettségétől, az országot” (434) ≈ „*elvéveték* tölle az ország” (74).

F) A határozott névelő és az *aki*, *amely*, *ami* vonatkozó névmás. Mikes egyrészt a más-salhangzóval kezdődő szavak előtti *az* változatot 1751-ben mindig *a*-ra javítja, másrészt csak kisebb hányadban marad egybeírva azzal a szóval, amelyekre vonatkozik, pl. *az jó erkölcsöt* (449) ≈ *a jó erkölcsöt* (90), *az betük* (385) ≈ *a betük* (7).

Az 1724/1744-es kéziratban jobbra *az mely*, *az ki*, *az mi* formákat, az 1751-esben viszont *a mely* vagy *amely*, *a ki* vagy *aki*, illetve *a mi* vagy *ami* megoldást találunk, pl. *az mely* (385) ≈ *a mely* (7); *az kik* (385) ≈ *a kik* (7); mind *az*, *az mi* (391) ≈ *azt*, *ami* vagy (21).

G) Képzők. Ismeretes, hogy a székely nyelvjárás igen gazdag képzőkben. Ez tükröződik Mikes javításaiban is. A ma is élő *munkálkodik* igét például az 1751-es kéziratban többször *munkálódik*-ra módosítja, pl. *munkálkodnak* (433) ≈ azon *munkálódván* (73; l. még 442 ≈ 83). Használtabb szóalakra, szóra javít más esetekben, pl. *köteledzi* őket (393) ≈ *kötelez* (25) – „az engedetlenségis beléd *szivárkozik*” (472) ≈ „az engedetlenség *támad fel* benned” (114) – „hajlandóságát *meg mértéklem*” (471) ≈ „hajlandóságidnak *meg tükröztetése*” (114) – „*meg feddezővén* azokat” (402) ≈ „*meg feddé* azokat” (35) – *kicsid* (457): *kicsinyből* (99).

3. Szavak, szó szerkezetek, mondattani jelenségek

Ezek azért szerepelnek együtt, mert szinte nem lehet őket szétválasztani a mondatban, de természetesen a kiegyenlítettséget, a természetesebb, érthetőbb kifejezőmódot valamennyien szolgálják.

A) Helyettesítés szókinszbeli és grammatikai szinonimákkal. Az 1724/1744-es változatot helyettesítő szinonima általában érthetőbb, a nyelvi normát követi vagy közelít hozzá. Ilyen szinonima nagyon sok van, csupán néhány példával illusztrálom őket: „ez az rendelés pedig két féle dolgot *foglal magában*” (433) ≈ „ez a rendelés két dolgot *tészen fel magában*” (73) – *beszéllettünk* (433) ≈ *szólottunk* (73) – „... de egy *rut idő* hogy azt leveri, gyümölcstelen marad” (433) ≈ „...egy *hó harmat* azokat gyümölcsteleneké teszi...” (72; a *hóharmat* ’dér’ jelentésű, l. ÚMTsz. és SZT.) – „*elig* is kezdék el” (434) ≈ „*alig* kezdék el” (74) – *mind örökké* (434) ≈ *örökösen* (74) – Isten kegyelmivel (471) ≈ Isten kegyelme *által* (114) – *mediolánumban* (424) ≈ *milánumban* (63, tehát közelít a mai *Milánó* alakhoz). Néha azonban a korábbi változata világosabb, pl. az más *világon* (447) ≈ amás *életben* (87) – minden *jóságát* (473) ≈ minden *jovait* (116).

B) Az idegen nyelvű szöveg lefordítása. Mikes többször azzal teszi érthetőbbé a szöveget, hogy az 1751-es kéziratban lefordítja az idegen nyelvű – rendszerint latin – szöveget, pl. „Az gyonásrol. először az *generális Confessióról*” (453): „A gyonásrol. először a *közönsegesen valo gyonásrol*” (94).

C) A számnevek után álló jelzett szó. A kettőt vagy többet jelentő számnevek után álló jelzett szavak Mikes javításaiban – nyilván idegen nyelvi hatásra – ingadoznak a többes és az egyes szám között. Ennek megfelelően többször a nyelvi norma ellenében módosít, pl. „ez az három *dolog*” (468) ≈ „három *dolgot*” (110), de két sorral lejjebb „három *dolgokkal*” található (110) – „Sok *könyvet*” (474) ≈ „Sok *könyveket*” (117).

5. A következőkben tegyük mérlegre Mikes javításait, számszerűen és úgy is, hogy válaszolunk a korábban feltett idevágó kérdésekre.

A hangtani, alaktani, szókinszbeli és mondattani jelenségeket figyelembe véve, Mikes 66 esetben az alakuló, illetve későbbi norma irányában változtatott, és 32 esetben a norma ellenében. (Természetesen ezekben a számokban a mássalhangzóval kezdődő szavak előtti *az*-nak *a*-ra, az *az ki* stb.-nek *aki*-re, *a ki*-re való javítása, a szavak és kifejezések szinonimákkal való felcserélése és a szöveg módosítások stb. nincsenek benne.) A fentiek igazolására külön kiemelem az *ollyat* (385 ≈ 7), *várossaban* (402 ≈ 35), *törvényne* (415 ≈ 52) típusú intervokális hosszú mássalhangzóknak – minden bizonnyal a norma hatására történő – egyszerű mássalhangzóra változtatását, tudniillik ezeket valószínűleg hosszán ejtették, Mikes mégis a norma szerinti rövidre javította őket. Tehát a jelzettek szerint kétszer annyinál is több a – mondhatnánk – pozitív irányú javítás a negatívvval szemben. Ilyenformán az első

kérdésre (érzékelt-e Mikes a nyelvi normát?) – ha bizonyos fenntartással is – igennel válaszolhatunk.

A realitás kedvéért azonban felelnünk kell arra is, hogy elszakadt-e Mikes formai tekintetben a háromszéki tájnyelvtől, és hogy a javítások tükrözik-e a provincializmusok és a nyelvi norma küzdelmét. A változtatások ezt a küzdelmet jól mutatják. Például az *e*-zés anynyira erős a keleti-északkeleti normában, hogy Mikes a *tökélletes* szó *ö*-jét is *e*-re javítja. Ismeretes, hogy a székely nyelvjárásban nagyon erős a *-t* tárgyrag előtti *o*-zás (pl. *aztot, azokat*), de Mikes az *igazságokat* szóalakot (395) – a norma szerinti – *igazságokat*-ra (27) változtatja, viszont nem messze tőle az *azokat* formát meghagyja *o*-val. A küzdelmet jól jelzi továbbá, hogy az egyes szám harmadik személyű birtokos személyjel *-i* változatát – nyilvánvalóan a norma hatására – legtöbbször *-é*-re módosítja, de egymás melletti szavakban is megmarad többször egy-egy *-i*. Aztán a *tanyit* – mint láttuk – háromszor a norma szerinti *-n*-es változatú lesz, de egyszer meghagyja az *ny*-es alakot is. És még sorolhatnánk a hasonló példákat. Bizonyos értelemben tehát Mikes formai tekintetben el-elszakad a háromszéki tájnyelvtől, de más kötelek szigorúan megmaradtak, még a javítás közben is, pl. a *van* létigét – ezt szintén láttuk – háromszor a székelyeknél akkor általánosan használt *vagyon*-ra, a *nyitni* főnévi igenevet meg *nyitani*-ra változtatja (l. mindkettőre: SzT.).

Ejtsünk szót Mikes nyelvi tudatosságáról! Ezt talán semmi sem igazolja jobban, mint az, hogy az *az* + mássalhangzós kezdetű szerkezetekben már „Az Ifjak Kalauza” 1751-es címében az *az-t a*-ra javítja, és ezt a módosítást az egész művön végigviszi, továbbá az *az ki* stb.-ből is következetesen *aki* vagy *a ki* stb. lesz. Mikes stílustudatosságát továbbá már az fényesen bizonyítja, hogy „Az Ifjak Kalauza” című első fordítását kétszer átjavítja, és eközben – a stílusgyakorlat részeként – bizonyos szavakat, kifejezéseket, mondatokat stb. más szinonimákkal cserél fel. És hadd idézzek Mikesnek a br. Huszár (Boér) József számára 1760. március 25-én Rodostóból írt leveléből: „Ötsém Uram nem Levelet, hanem Könyvet irtam Kednek, azt nem tudom mint olvasák, de azt tudom hogy g y ö n y ö r ü s é g e l [kiemelés tőlem: Sz. I.] irtam...” (Mikes: ÖM. 1: 314).

6. Ö s s z e f o g l a l v a azt mondhatjuk, hogy Mikes – ha nem is volt teljes tudatában az irodalmi nyelvi normának – műveltségénél, kiváló nyelv- és stílusérzékénél fogva és talán francia hatásra is – valamelyest érzékelt a nyelvi egységnek, az irodalmi nyelvnek, a művelt köznyelvnek a fontosságát, és ennek megvalósításáért igyekezett is tenni. Azt szintén megállapíthatjuk, hogy Mikesnek az 1724/1744-es kéziratban 1751-ben végzett javításai valóban a kiegyenlítettebb nyelv létrejöttéhez járultak hozzá, akkor is, ha még maradtak nyelvében az akkori és később megszilárdult nyelvi normának ellentmondó változatok.

Mikes nyelve kiegyenlítettebb jellegének fő tényezője – mint láttuk „Az Ifjak Kalauza” című fordítás javításainak az elemzése során – kétségtelenül az irodalmi nyelvi norma felé fordulás volt. Ezt a jelleget azonban erősítették egyéb jelenségek is. E jelenségek lehetnek inkább tartalmi természetűek. A lefordított könyv ugyanis – mint utaltunk rá – a jó erkölcsöt járja körül részletesen. Milyen értékekről van itt szó, amelyeket a szerző, illetve a fordító feltétlenül ajánl az ifjúságnak: dolgos, munkás élet; a tanulás, műveltség fontossága; a kulturált időöltés, külön kiemelve az olvasás és a jó könyv szerepét; de szó esik a házasság rendjéről, a pályaválasztásról, továbbá a tisztességről, a hűség megtartásáról; a szülőföld és a haza, valamint a nemzet szeretetének elengedhetetlen voltáról; stb. A szerző, illetve

a fordító ugyanakkor kikel a restség, a henyélés, a rendetlenség, a haszontalan élet, sőt az esztelen beszéd ellen is. A fordítás témája tehát rokonszenves lehetett az olvasó számára.

És mindjárt hozzátehetjük a formai oldalt: Mikes az elvont erkölcsi tanításokat, a nem-egyszer nehézkesen megfogalmazott elmélkedéseket természetesebbé, gördülékenyebbé tette, mintegy felélénkítette. Ezáltal – ha kisebb mértékben is, mint a Leveleskönyvben – derűs életszemléletet, derűs hangulatot sugall, és bizonyos értelemben rokonszenves egyéni stílust is teremt.

Annak a hangsúlyozásával fejezem be előadásomat, hogy az elmondottak fokozott mértékben megvannak a teljes Mikes oeuvre-ben. Van tehát bőven mit kutatnunk!

A hivatkozott irodalom

BENKŐ LORÁND 1960. A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Akadémiai Kiadó, Bp.

HOPP LAJOS 2002. A fordító Mikes Kelemen. Universitas Kiadó, Bp.

Mikes: ÖM. 1. = Mikes Kelemen összes művei 1. Törökországi levelek és misszilis levelek. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta HOPP LAJOS. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966.

Mikes: ÖM. 4. = Mikes Kelemen összes művei 4. Az Ifjak Kalauza. HOPP LAJOS jegyzeteivel. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974.

SZATHMÁRI ISTVÁN 1968. Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Akadémiai Kiadó, Bp.

SZATHMÁRI ISTVÁN 1980. Irodalmi nyelvünk a Rákóczi-korban. In: BENDA KÁLMÁN szerk., Európa és a Rákóczi szabadságharc. Akadémiai Kiadó – Zrínyi Kiadó, Bp., 269–75.

SZATHMÁRI ISTVÁN 1991. Mikes és irodalmi nyelvünk. Magyar Nyelv 87: 298–306.

TÜSKÉS GÁBOR 2010. Mikes-problémák. Irodalomtörténeti Közlemények 114: 291–314.

SZATHMÁRI ISTVÁN